दलित महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक अवस्था

(महाशिला गाउँपालिका -४, पाखापानीको एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि समाजशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरामा प्रस्तुत

शोध पत्र

प्रस्तुतकर्ता

विनोद नेपाली

रोल नं: १४५/०६६

सिम्बोल नं. ४८०५४३/०६९

त्रि.वि.वि.रजिष्टर नं.: ६-२-५३-५१०-२००६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७६

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूर्तिको निम्ति शोधार्थी छात्र विनोद नेपालीद्वारा **दलित महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक अवस्था** (**महाशिला गाउँपालिका – ४, पाखापानीको एक अध्ययन**) शीर्षकमा आधारित रही तयार पारिएको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । उक्त शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

(उप-प्राध्यापक तेज प्रसाद सुवेदी)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण शास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मितिः २०७६/   /

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता परिपूर्तिको निम्ति शोधार्थी छात्र विनोद नेपालीद्वारा यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको **दलित महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक अवस्था** (**महाशिला गाउँपालिका – ४, पाखापानीको एक अध्ययन**) शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्रलाई मूल्याङ्कन समितिबाट स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहऱ्याइएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

<u>मूल्याङ्कन समिति</u>

....

(उप-प्राध्यापक तेजप्रसाद सुवेदी)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण शास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

....

(नारायणी सिग्देल)

बाह्य परीक्षक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण शास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

....

(प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली)

विभागीय प्रमुख

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण शास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७६/ /

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अर्न्तगत समाज शास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषय लिई पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरामा अध्ययन गर्ने क्रममा आंशिक आवश्यकता पूर्तीका लागि **दलित महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक अवस्था** (**महाशिला गाउँपालिका – ४, पाखापानीको एक अध्ययन**) शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । मुलतः यो अनुसन्धान त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्नातकोत्तर तहको आठौं पत्र पुरा गर्नको लागि तयार गरिएको हो ।

यो अध्ययन महाशिला गाँउपालिका वडा नं ४ पाखापानी भित्र बसोवास गर्ने दलितहरुको परम्परगत अवस्था के कसरी सञ्चालन भएको थियो र वर्तमान अवस्थामा आफ्ना सामाजिक, साँस्कृतीक तथा आर्थिक क्रियाकलापहरु के कसरी सञ्चालन गर्दै आइरहेका छन् भन्ने विषयमा केन्द्रित भएर गरिएको छ । अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा व्यस्त समयका बाबजुत अमूल्य सहयोग, सल्लाह, सुझाव दिई शोधनिर्देशकको भूमीका निर्वाह गर्नु हुने आदरणीय गुरु तेजप्रसाद सुवेदीप्रती आभार प्रकट गर्दछु । पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराका समाजशास्त्र विभागका विभागिय प्रमुख प्रा.डा.विश्वकल्याण पराजुली प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी यस अध्ययनका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय एवं आवश्यक जानकारी दिई सहयोग गर्नुहुने अध्ययन क्षेत्रसँग सम्वद्ध व्यक्तिहरु पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालय, महाशिला गाँउपालिका ४ नं वडा कार्यालय, पाखापानी स्वास्थ्यचौकी लाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यसैगरी यो शोधपत्र तयार गर्ने शिलशिलामा आवश्यक तथ्य दिएर शोध अध्ययनमा सहयोग पुऱ्याउने अध्ययन क्षेत्रका उत्तरदाताहरुलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथसाथै शोध अध्ययनको क्रममा आवश्यक स्रोत जुटाएर सहयोग गर्नुहुने मेरा साथीहरुप्रति पनि आभारी छु । यो शोधपत्रलाई अन्तिम एवं पूर्ण रुप दिनको लागि अहोरात्र खटी कम्प्युटर टाइपमा सहयोग गर्नुहुने “क्विक कम्प्युटर सर्भिस” पोखरा १, बगरका सञ्चालकप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

श्रावण, २०७६ **विनोद नेपाली**

शोधसार

प्रस्तुत शोध अध्ययन स्नातकोत्तर तह समाजशास्त्र विषयको आठौ पत्रको आँशिक आवश्यकता पूरा गर्ने शिलशिलाामा तयार पारिएको हो । वर्तमान अवस्थामा पर्वत जिल्ला महाशिला गाउँपालीका वडा नं ४ पाखापानी का दलित जातिका महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक एवम् साँस्कृतिक अवस्थामा आएको परिवर्तन तुलनात्मक रुपमा विगत र अहिलेको अवस्थामा आएको परिर्वतनलाई खोज अनुसन्धान गरी उनीहरुको सामाजिक सहभागीता संख्या कसरी वृद्धि गर्न सकिन्छ । एवम् उनीहरुको परम्परागत जातिय पेशा कसरी परिर्वतन भएको छ । समाजका सामाजिक, साँस्कृति र आर्थिक विषयमा कसरी सहभागीता वृद्धि गर्न सकिन्छ । यिनमा के कस्ता परिर्वतन आएका छन् । उनीहरुको शैक्षिक चेतना, आर्थिक साँस्कृतिक विषयमा परिर्वतन भएको छ की छैन ? वर्तमान अवस्थामा शिक्षा र सामाजिक क्षेत्रमा दलित महिलाको अवस्था के कस्तो रहेको छ । दलित र गैर दलित महिला विच के कस्तो सम्वन्ध रहेको छ भन्ने विषयमा दलितको १३९ घरधुरी छनौट गरी अध्ययन गरिएको छ । सम्वन्धित यस वडाको बस्तुस्थिती समेत समेटी अध्ययन गरीएको छ । यस शोध अध्ययनमा समग्र विधि प्रयोग गरी सम्बन्धित अध्ययन क्षेत्रका सरोकारवालाहरुसँग अर्न्तरवार्ता प्रश्नावलीको माध्यमबाट तथ्याङ् लिइएको छ । प्राप्त सुचना तथ्याङक एवम् जनाकारीका आधारमा समस्याहरुको व्याख्या विश्लेषण गरी ताीलकीकरण गरिएको छ ।

यस अध्ययनका मुख्य उपलब्धीमा दलित जातिका महिलाहरुमा विगतका अवस्थामा भन्दा वर्तमान अवस्थामा परिवर्तन आएको भेटीन्छ घरपरिवार सानो आकारको र शिक्षा दिनुपर्ने चेतनामा वृद्धि आएको देखिन्छ । पारिवारिक प्रथा भेषभुषा खानपान एवं पेशा व्यावसायमा परिवर्तन भई स्वदेशी एवं वैदेशीक रोजगारी एवं नगद प्राप्त गर्ने व्यावसाय तर्फ सक्रिय रहेको देखिन्छ । धार्मीक एवं सास्कृतिक रहनसहन एवं चालचलनमा परिवर्तन भई आधुनिक तर्फ लम्केको देखिन्छ । दलित महिलाहरुमा आर्थिक रुपमा ज्यालामजदुरी घरायसी कार्यमा वढी समय व्यथित गर्ने शैक्षिक अवस्था न्यून धेरै बेरोजगार धार्मीक परम्परावादी सोच, सामाजिक क्षेत्रमा कम सहभागीता पनि रहेको पाईन्छ । यीनै विषयमा केन्द्रत रहि यस अध्ययनबाट सूचना संकलन गरिएको छ ।

विषय सूची

सिफारिस पत्र		*i*
स्वीकृति पत्र		*ii*
कृतज्ञता ज्ञापन		*iii*
विषय सूची		*iv*
तालिका सूची		*vii*
संक्षेपीकरण		*viii*
शोधसार		*ix*
अध्याय एकःपरिचय		**१-७**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४	अध्ययनको महत्त्व	५
१.५	अध्ययनको सीमा	६
१.६	अध्ययनको संगठनात्मक ढाँचा	७
अध्याय दुईः सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन		**८-२६**
२.१	अवधारणागत पृष्ठभूमि	८
२.२	सैद्धान्तीक पुनरावलोकन	११
२.३	पूर्व अध्ययनको समिक्षा	१७
अध्याय तीनःअनुसन्धान विधि		**२७-२९**
३.१	अध्ययन क्षेत्रको छनौटको औचित्य	२७
३.२	अनुसन्धानको ढाँचा	२७
३.३	तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	२७
३.४	तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरु	२८
३.५	नमुना छनोट विधि	२८
३.६	तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण	२९

अध्याय चार : सामाजिक जनसाङ्ख्यिक पृष्ठभूमि **३०-३५**
४.१. भौगोलिक स्थिति ३०
४.२ क्षेत्रफल तथा भू-बनोट ३१
४.३ जनसङ्ख्या ३१
४.४ जातीय स्थिति ३२
४.५ भाषा र धर्म ३२
४.६ आम्दानीको मुख्य स्रोत ३३
४.७ भौतिक पूर्वाधार ३३

अध्याय पाँच : दलित महिलाहरुको सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक अवस्था **३६-४८**
५.१ सामाजिक अवस्था ३६
५.१.१ पारिवारिक विवरण ३६
५.१.२ भेषभुषा ३७
५.१.३ खानपान ३८
५.१.४ रहनसहन ३९
५.१.५ घरको किसिम ३९
५.१.६. वर्तमान सन्दर्भमा दलित महिलाहरुको सामाजिक सम्बन्ध र प्रतिष्ठा ४१
५.२. दलित महिलाहरुको साँस्कृतिक अवस्था ४२
५.३ धार्मिक तथा परम्परागत विश्वास ४३
५.४ चाडपर्व ४४
५.५ दलित महिलाहरु बीचको अन्तरसम्बन्ध ४७

अध्याय छ :दलित महिलाहरुको आर्थिक अवस्था **४९-५८**
६.१ दलित महिलाहरुको आर्थिक अवस्था ४९
६.२ दलित महिलाहरुको पेशा ५०
६.३ पशुपालन ५१
६.४ खाद्यान्न उत्पादनको स्थिति ५३
६.५ खर्चको स्थिति ५४
६.६ आर्थिक पछौटेपनका कारणहरु ५४

अध्याय सात : साराश, निष्कर्ष **५९-६३**
७.१ सारांश ५९
७.२ निष्कर्ष ६२
सन्दर्भ ग्रन्थसूची
अनुसूची एक : अर्न्तवार्ता प्रश्नावली अनुसूची

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज
४.१	महाशिला गा.पा.का अर्न्तगत अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण	३४
५.१	दलितहरुको जातिगत विवरण	३७
५.२	उत्तरदाताको घरको किसिम सम्बन्धी विवरण	४०
६.१	उत्तरदाताको पेशाको विवरण	५१
६.२	दलित महिलाहरुको पहुँचमा रहेको पशुपालन स्थिति	५२
६.३	दलित जातिहरुको खाद्यान्न पहुँचको स्थिति	५३
६.४	उत्तरदाताको आर्थिक पछौटेपनका कारणहरु	५५

संक्षेपीकरण

डि.एन.एफ.	:	दलित गैरसरकारी संस्था महासंघ
गै.स.सं.	:	गैरसरकारी संस्था
वि.क.	:	विश्वकर्मा
म.न.पा.	:	महानगरपालिका
सन्	:	इस्वी सम्वत
INGO	:	International Non Government Organization
NGO	:	Non Government Organization